

ARAP BİRLİĞİNİ DOĞURAN TEMEL İDEOLOJİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ*

A Review about the Basic Ideology Causing the Arab League: The Arab Nationalism

Halil Uğur AY**

Özet

Arap Birliğı'nin kuruluşunun izleri 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımına kadar götürülebilmektedir. Fransız Devrimi'nin doğurduğu yeni fikirler Napolyon'un 1798-1801 yılları arasında gerçekleşen geçici Mısır işgali ile Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Sonrasında Mısır'dan Fransız güçlerinin çekilmelerine karşın Mehmet Ali Paşa yönetiminde girişilen reform hareketleri sonucunda Batılı fikirler etkinliğini artırmıştır. Aynı zamanda Osmanlı'nın Arap vilayetleri ile Batılı devletler arasında artan ticari ilişkiler ve misyoner eğitim faaliyetleri sonucunda bölgede Arap dili ve tarihine dair bilinçlenme artmaya başlamıştır. Bu şekilde bağımsız bir Arap krallığı hayaline kapılan Arap milliyetçileri Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz ve Fransız sömürgecilik yönetimleri altında kalarak büyük bir pişmanlık içerisinde düşmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı sömürgeci güçlerin maliyetli Arap topraklarından tedrici çekilmeleri sonucunda bir dizi bağımsız Arap devleti ortaya çıkmıştır. Dönem itibarıyla derin anlaşmazlıklara sahip olan bu Arap devletleri tek bir devlet kurmak yerine uluslararası bir örgüt çatısı altında bütünleşme yanlısı olmuşlardır. Bu makalede Arap Birliğı'nin kuruluşu 19. yüzyılda gelişen Arap milliyetçiliğine dayandığı ön kabulü üzerinden tarihsel veriler ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler:
Arap Birliğı, Arap
Milliyetçiliğı, Arap
Kimliğı, Misyonerlik

JEL Kodları:
F50, F53, N45

Abstract

The markings of the foundation of the Arab League can be traced back to the idea of nationalism that emerged in the 19th century. The new ideas emerged from the French Revolution began to spread in the Arab provinces of the Ottoman Empire with the temporary Napoleon occupation of Egypt, 1798-1801. Then, although the French forces withdrew from Egypt, the effectiveness of Western ideas increased as a result of reforms led by Mehmet Ali Pasha. At the same time, consciousness about the Arabic language and history in the region begun to increase by carrying out the missionary education activities and increasing commercial relations between the Ottoman Arab provinces and the Western states. In this way, the Arab nationalists, who dreamed of an independent Arab kingdom, rebelled against the Ottoman Empire. And at the end of World War I, Arab nationalists regretted that they came under British and French colonial rule. After World War II, a number of independent Arab states emerged as a result of the gradual withdrawal of Western colonial powers from costly Arab lands. At that time these Arab states, which had profound disagreements with each other, became pro-integration under an international organization rather than a single state. In this article, the foundation of Arab League will be examined in the light of historical datas over the presumption that this organization is based on Arab nationalism which developed in the 19th century.

Key Words:
Arab League, Arab
Nationalism, Arab
Identity, Missionary

JEL Codes:
F50, F53, N45

* Bu makale, "1945-2016 Döneminde Arap Birliğı ve Etkinlik Mücadelesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Gazi Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, haliluguray@outlook.com

1. Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan Arap vilayetleri Batılı devletlerle gerçekleşen ticari ilişkilerini artırmaya başlamışlardır. Bu dönemde Suriye vilayeti; düşünsel, kültürel ve ticari ilişkileriyle Batılı devletler ve Arap coğrafyası arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Söz konusu ilişkiler yoluyla başta milliyetçilik olmak üzere demokrasi ve özgürlük gibi Batılı fikirler bölgede yayılma imkânı elde etmiştir (Günay, 1995: 87).

Ticari ilişkilerin yanında merkezileştirme politikalarıyla gelişen modern bir idare ve hukuk sistemi, teknolojik yenilikler sonucunda daha hızlı iletişim araçlarının kullanımı ve Batı nüfuzunun sürekli genişlemesi Osmanlı Arap vilayetlerindeki tüm topluluklar ve sınıflar üzerinde etkili olmuştur (Khoury, 2003: 67-68). Öyle ki Arap milliyetçiliği Batı'yı hem örnek alan hem de ona meydan okuyan eski seçkinler ve yeni toplumsal güçler tarafından ifade edilen bir kimliği temsil etmeye başlamaktadır (Khalidi, 1991: 1364-1365). Bu doğrultuda geçici Batı (Fransız) işgaline karşın Mehmet Ali Paşa, standartları Batılı uluslar tarafından konulmuş gelişmelere kayıtsız kalmayarak idaresi altındaki Mısır'da matbaanın kullanımı, yabancı ülkelere öğrenci gönderimi, ordunun ve eğitimin modernleştirilmesi, bürokratik devletin inşası gibi reform hareketleri yürütmüştür (Marsot, 2007: 55-59). Reformlar sonucunda Süveyş'in batısında Batılı düşüncelerle beraber Arap dili ve kültürüne dair uyanış oluşmaya başlamıştır.

19. yüzyılda Batı etkisi altında dil ve tarih bilincinin uyandırılması ile beraber temelleri atılan Arap milliyetçiliği, 20. yüzyıla girildiğinde bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. Yaklaşık dört asırlık bir süreçte Osmanlı Devleti egemenliği altında yaşayan Arap toplumu, Birinci Dünya Savaşı esnasında Batılı güçlere dayanarak bağımsız bir devlet kurma ya da mevcut düzende kalarak özerklik elde etme fırsatı elde etmiştir. İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'ni desteklediği şartta kendi hanedanlığının siyasi nüfuzunu kaybedeceğini düşünen ve bir kısım Arap ileri gelenleri tarafından teşvik de gören Mekke Şerifi Hüseyin 1916 yılında Arap İsyanını başlatmıştır (Kayalı, 1998: 238). Sürecin sonunda hedeflendiği gibi Arap milliyetçileri tek bir devlet çatısı altında bağımsızlık kazanamamış, bölgede İngiliz ve Fransız hâkimiyetinde yaratılan suni yapılarda manda devletlerine sahip olmuşlardır. Bu noktada ortak bir Arap devleti kurulmasına dayanan Arap milliyetçiliği değişime uğramış ve bu düşüncenin yerini devletler-üstü bir yapının oluşturulması almıştır. Arap devletlerinin Birleşmiş Milletler sistemini örnek almasına dayanan bir uluslararası örgüt olarak Arap Birliği; Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan tarafından 1945 yılında kurulmuştur.

Bu çalışmada, Arap Birliği'nin kuruluşu Arap milliyetçiliği düşüncesi üzerinden incelenmiştir. Salt boyutta Arap milliyetçiliği Arap devletlerini ve dolayısıyla toplumu etkileyen tek akım olmamasına karşın çalışmanın kapsamı Arap Birliği'nin kuruluş süreci ile sınırlı tutulduğundan dini ya da seküler nitelikli alternatif akımlara değinilmemiş, yalnızca "Arap milliyetçiliği" üzerinde durulmuştur. Çalışmada Arap milliyetçiliğinin uluslararası bir örgüt olarak Arap Birliği'nin kurulmasına nasıl katkıda bulunduğu sorusuna yanıt aranmakta olup, bu çerçevede Arap milliyetçiliği düşüncesinin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışı ve bölgede aktif olarak yer alan aktörlerle sürdürdüğü etkileşimi üzerinden gerçekleşen evrimi incelenmektedir.

2. Kavram Olarak Milliyetçilik

Etimolojik açıdan yaklaşıldığında nation (millet) sözcüğü, Latince “doğmuş olmak” anlamına gelen nasci’den türemiştir. Başlangıçta insan soyunu ya da doğum yeri ortak olan insan grubunu işaret eden kavram, 18. yüzyıldan itibaren siyasi bir anlam kazanmaya başlamıştır (Heywood, 2016: 201). Bu dönemde Batı toplumlarında kapitalizm, sekülerleşme, kitle iletişim, sanayileşme, kentleşme ve bürokrasi olguları ile ifade edilen ekonomik, sosyal ve siyasal değişim süreçleri milliyetçiliği ortaya çıkarmıştır. Milliyetçilik ideolojisinin yayılması ile toplumda ortak bir ulusal kimlik yaratılması, verginin etkin toplanması ve yurttaşlar üzerinden geniş çaplı asker temini gibi önemli işlevler yerine getirilmiştir.

Matbaanın yaygınlaşması ve 16. yüzyıla kadar Avrupa’nın hâkim yazılı dili olan Latince’nin gözden düşmesi sonucunda sekülerleşme olgusu artmıştır. Hümanistlerin Hristiyanlık öncesi antik çağların edebiyatını canlandırma ve kapitalist yayın pazarı aracılığıyla yaygınlaştırma yolundaki yoğun çabaları kiliselerin kullandığı Latince’nin Ortaçağ Latincesi’nden farklı olarak batını bir nitelik kazandığını ortaya çıkarmıştır. Reform hareketinin etkisi ile öncelikle dini olmak üzere çeşitli eserler kapitalist yayıncılık ile yerel halk dillerinde basılmaya başlanmıştır. Bu durumu idari merkezîyetçiliği sağlamak için fırsat gören geleceğin mutlakîyetçi monarkları ise halk dillerinin oluşum sürecini desteklemişlerdir. Artık halka ait ezilmiş yerel diller iktidar dilleri haline gelmiştir (Anderson, 1995: 52-59). Aynı dönemde feodal toplumun siyasal bölünmüşlüğü ve güvenliğin temininde karşılaşılan zorluklar ise ticari faaliyetlere zarar vermeye başladığından erken dönem burjuvazi sınıfı mutlakîyetçi krallığın kurulmasını çıkarlarına uygun bulmuş ve yardım etmiştir (Oran, 1993: 44). Sanayileşme süreci ve endüstriyel üretimin verimliliği artırması ile ölçekleri büyüyen piyasalarda güçlenen burjuvazi siyasal iktidara da sahip olmak istemiş ve bu nedenle desteklediği 1789 Fransız Devrimi sonucunda millet kavramı yaratılarak ulus-devletler oluşturulmuştur. Artık yasalar önünde eşit vatandaşlardan oluşmuş kitleleri ortak hedefler için bir araya getiren ulus-devlet anlayışından bahsedilebilmektedir. Fransız Devrimi’nin temel ilkelerinden biri olan milliyetçilik Napolyon Savaşları ile başta çok uluslu imparatorluklar olmak üzere Kıta Avrupası’nın neredeyse tamamında yayılma imkânı elde etmiştir.

19. yüzyılda milliyetçilik, ulus kimliğine dayanan modern devletler kurma ya da mevcut modern bir devleti sürdürebilme hedefi taşıyan siyasi bir akımdır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise her bir ulusun ayrı bir devlet kurma hakkı olduğu baskın siyasi görüş haline gelmiştir. Bu görüşe göre her ulus kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir ve doğal bir hak olarak kendi ulus-devlet yapılanmasını kurmalıdır (Erdoğan, 1999: 3-4). Bu açıdan milliyetçilik, modern çağın kolektif bilincinin ve son iki yüzyıla hâkim olan ulus-devlet yapısının esas unsurunu meydana getirir. Ancak milliyetçilik yalnız siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve kişisel bir kimlik konusu da teşkil etmektedir (Calhoun, 2012: 3).

3. Arap Milliyetçiliği’nin Evrimi

Hem teorik tartışmalarda hem de pratik siyasi gelişmelerde milliyetçiliğin ana unsur olarak varlığını devam ettirdiği 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreklerinde “asabiyet” kavramını bir tür milliyetçilik olarak kabul etme eğilimi vardır. Bu açıdan Alfred von Kremer ve Taher Khemiri gibi teorisyenler için asabiyet kavramı milliyetçilik ile özdeş görülmektedir. Alfred von Kremer için asabiyet, milliyetçilik fikri (Nationalitätsidee) ve topluluk ruhu

(Gemeinsinn) olarak ifade edilirken Taher Khemiri için ise pozitif asabiyet, milliyetçilik (Nationalismus) ve negatif kabile asabiyeti, şovenizm (Chauvinismus) kavramları ile anlaşılmaktadır. Ancak Mehmet Akif Kayapınar’a göre asabiyet kavramı ile milliyetçiliği özdeşleştirmek yerine söz konusu milliyetçiliğin bazı çeşitlerinin asabiyetin bir tezahürü olduğu kabul edilebilecektir (Kayapınar, 2006: 109-110). Bu nedenle Arap milliyetçiliğinden önce literatürde birçok kez vurgulanan asabiyet kavramına değinmek gerekmektedir.

Asabiyet belli bir grubun sadece şiddetli bir dayanışma duygusu değil, belirli bir topluluğa iktidar olma fırsatı veren potansiyel bir kuvvettir. Koru(n)ma ve hak arama gibi toplum içinde yürütülen tüm bu kolektif faaliyetler ve bağımsız olarak yaşayabilme yalnız asabiyet ile mümkün olabilmektedir. Bu görüşe göre asabiyet, devleti kurduran ve yaşatan kuvvet kaynağıdır. Akrabalık, başka bir deyişle kan bağına dayanan nesep asabiyeti olurken, grup zihniyeti veya amaç birliğine dayanan sebep asabiyeti olarak sınıflandırılmaktadır. Modern toplumda; etnisitenin ırksal ve somut boyutu ile nesep asabiyeti, kültürel ve soyut boyutu ile sebep asabiyeti kavramı arasında bir paralellik vardır (Say, 2011: 501-523). Nitekim zaman ve mekânı aşan nitelikleriyle asabiyet; kabilecilik, ümmetçilik ve milliyetçilik gibi versiyonlarda görülmektedir.

Aile, klan, kasaba ve mezhep bağlarının çok güçlü olması ve İslam sonrası ümmet duygusunun varlığı nedeniyle Arap dünyasında milliyetçiliğin kesin bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bu bakımdan başlangıçta “aynı soydan geldiğini bilmek” anlamında biyolojik bakış açısı yaygınken İslam dininin ortaya çıkışı sonrası devletleşme aşamasına geçilerek “aynı soydan geldiğine inanma”nın esas olduğu psikolojik niteliğe doğru asabiyet anlayışında değişim gerçekleşmiştir. Bu değişimin arkasında iki sebep bulunmaktadır. Birincisi, devletleşme süreci göçebe hayata dayanan Araplarda yerleşik düzene geçişi teşvik ederek toplumsal teması artırmıştır. İkincisi, Arap yarımadasında siyasal birliği sağlama amacıyla yürütülen erken dönem fetihleri sonucunda ele geçirilen topraklarda yaşayan diğer Araplarla da ilişki kurulmaya başlanmıştır. Arapların geniş bir coğrafyada başka devletlerle mücadeleye giriştikleri Emevi iktidarında ise Araplığı yücelten kavmiyet şuuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Abbasi iktidarında başlayan yumuşama politikası ilerleyen dönemde tüm Müslümanların eşitliğine ve birliğine dayanan ümmetçi anlayışa dönüşmüştür.

Modern anlamda Arap milliyetçiliğini doğuran asabiyet; Batı etkisi ile tanışılan yeni fikirlerin merkez (başkent) ve çevre (Arap vilayetleri) arasında sürdürülen yerel iktidar paylaşımı ve egemenlik mücadelesini yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında yerel özerkliğin elde edilemeyeceğinin anlaşılması ve İngiliz istihbarat faaliyetleri sonucunda bir kısım yerel Arap liderler tarafından bağımsızlık mücadelesi aşamasına geçilmiştir. İki savaş arası dönemde ise Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ile ortaya çıkan Batılı sömürgecilik faaliyetlerine karşı dil, tarih ve etnik aidiyetlerin yanında dinin de şekillendirdiği türde bir asabiyete topyekûn katılım olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Yukarıdaki genel değerlendirmenin ardından tarihsel süreç içerisinde Arap milliyetçiliğini ortaya koyan faktörlerin irdelenmesi gerekmektedir. Yaklaşık dört yüzyıl boyunca Arap coğrafyasına egemen olan Osmanlı Devleti, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecinde dikkate değer gelişmelere sahne olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetim yapısının zayıflamasıyla beraber Batılı devletler Arap unsurların yaşadığı topraklar üzerindeki etkilerini artırmaya başlamıştır. Bu dönemin başında henüz bir “Arap Meselesi” mevcut değildir. Ancak yüzyılın sonuna gelindiğinde durum değişmiştir. 1789 yılında Fransız Devrimi

gerçekleştiğinde Osmanlı Devleti için söz konusu gelişme Fransa'nın bir iç meselesi olarak algılanmaktadır. Hatta devrim, savaşlarla Avrupa Kıtasını etkisi altına aldığında dahi süreç Osmanlı Devleti tarafından Hristiyan dünyasına ait olarak kabul edilmektedir. Müslüman bir ülke olarak Osmanlı Devleti zaman içerisinde yanıldığına görecektir (Lewis, 2015: 91-92).

Arap milliyetçiliğinde ilk önemli hareket Osmanlı Devleti yönetimi altındaki Mısır'ın 1798'de Napolyon tarafından geçici işgal edilmesi ile başlar. Üç yıllık geçici Fransız işgali altında Kahire'de Fransız çocuklarına eğitim veren iki okul açılmış, ordunun yanında sefere katılan bilim adamları ile bir akademi tesis edilmiş, Arapça baskı yapan matbaa hizmete sunulmuş, siyasi propaganda yapmak amacıyla Fransızca yayınlanan iki gazete kurulmuş ve tiyatro gösterileri düzenlenmiştir (Karabela & Ekşi, 2015: 187). İlmî ve kültürel faaliyetler sonucunda Mısır'ın Batı ile doğrudan teması gerçekleşmiş ve Fransız İhtilali'nin ana dinamiklerinden birini oluşturan milliyetçi hisler Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında uyanmaya başlamıştır.

Fransız birliklerinin bölgeden çekilmesinin ardından Mehmet Ali Paşa'nın merkez tarafından Mısır'ın yöneticisi konumuna getirilmesi Arap milliyetçiliğı üzerinde ikinci önemli hareketi oluşturmaktadır. Zaman içerisinde merkezin otoritesini reddeden Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim, Arapça konuşulan vilayetlerde bir devlet kurma hayaline kapılmışlardır. Onların bu hayalleri Arap milliyetçiliğinin emekleme sürecinde olması ve İngiltere'nin muhalif görüşe sahip olması sebebiyle gerçekleşmemiştir. Çünkü İngiliz sömürgesi Hindistan yolu üzerinde yer alan Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasına egemen olması dönemin şartlarında sürdürülmesi gereken bir yapıyı oluşturmaktadır (Aziz, 1956: 29-30). Aynı zamanda dönem itibariyle bölge insanları Arap kelimesi yerine Müslüman veya gayrimüslim olarak ifade edilmektedir. Bu aşamada sadece çöl kısımlarında yaşayan Bedeviler için Arap sözcüğü kullanılmaktadır (Lewis, 2016: 404). Çünkü Araplar etnik ve kültürel yönden Arap yarımadasında yaşayan göçebe aşiretlere dayanmaktadır. Ancak Batı ile ilişkilerin artması, misyoner okulların açılması, Batılı devletlere gönderilen öğrenciler ile milliyetçilik düşüncesi nüfusun yoğun olduğu kentlerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Mısır'da Osmanlı valisi olarak görev aldığı dönem içerisinde Mehmet Ali Paşa birçok reform çalışması yürütmüştür. Eğitim alanında yapılan reformlara bakılırsa Batılı öğretim üyelerinden yardım alınarak yeni okullar açılmış, Kahire'de kurulan özel matbaada Batılı eserlerin tercüme yapılarak basılmış ve Avrupa'ya eğitim almak üzere çok sayıda öğrenci gönderilmiştir (Lewis, 1979: 207). Mısır dışında, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesinin sonucunda kontrolü altında kalan Suriye ve Filistin'de (1831-1840) de misyonerler için yeni fırsatlar doğmuştur. Bu şekilde Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi Batı'nın siyasi, dini ve kültürel nüfuzuna açmasının asıl sebebi; Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyan hareketinde Batılı devletlerden destek alabilmektir. Her ne kadar reformist Mehmet Ali Paşa Batı'dan beklediğı desteğı bulamamış olsa da uyguladığı politikalar sonucunda yabancı misyonerlik faaliyetleri ivme kazanmıştır (Buzpınar, 2003: 111-112).

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışında askerî, siyasi ve kültürel alanlarda yürütülen reformların yanında bölgeyi uluslararası rekabete açan ekonomik gelişmeleri de incelemek gerekmektedir. Batı'nın yürüttüğü ticari faaliyetler sonucunda Suriye vilayetinin dünya piyasalarına entegrasyonu yeni ortaya çıkmakta olan ticari sınıfı daha belirgin bir hale getirmiştir. Özellikle Şam'ın güneyinde yer alan Maydân mahallesinde hububat tüccarları ve ihracatçıları, hükümet bağlantılarından ziyade ticari ilişkiler üzerinden tahıl tarımı yapan

kişilerle doğrudan temaslar kurarak çalışmaya başlamıştır. Zamanla buğday, pamuk, ipek ve diğer tarımsal ürünler Suriye vilayetinin başlıca ihracat kalemleri haline gelmiştir. Ticari faaliyetler sonucunda gelişmekte olan Akdeniz limanları vasıtasıyla köylüler bağımsız mülk sahiplerine yaklaşabilecekleri kentlere doğru göç etmişlerdir. Yakın dönemde kurulan devlet destekli veya misyoner okullar aracılığıyla da yeni sınıfların gelişimine katkıda bulunulmuştur (Provence, 2005: 8-9).

Misyoner okullar, başta ticari merkez Lübnan olmak üzere Suriye ve Mısır'da yayılma imkânı elde etmiştir. Bu faaliyetlerde dikkat çeken gruplar Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleridir. Özellikle 1866 yılında kurulan Beyrut Amerikan Koleji ve 1875 yılında kurulan Fransız Saint Joseph Üniversitesi aracılığıyla Avrupa kültürünün yanında Arap tarihi, dili ve edebiyatı öğretilmiştir (Kürkçüoğlu, 1982: 14). Başka bir deyişle eğitim ile desteklenmiş misyonerlik faaliyetlerindeki temel amaç Arap tarihini ve dilini bilen aynı zamanda Batı kültüründen de etkilenen bir nesil yetiştirebilmektir. Bu okullarda Arap dili, edebiyatı ve tarihi hakkında kitapları okutulan Nasif el-Yazıcı, el-Cevaib gazetesinin yayıncısı Ahmet Faris eş-Şidyak ve Arapça sözlük-ansiklopedi yazarı, aynı zamanda Medresetü'l Vataniye okulunun kurucusu olan Butrus el-Bustani gibi Arap milliyetçiliğinin temsilcileri yetişmiştir (Hut, 2016: 118-119). Misyoner okullarında eğitim dili olarak Arapça birliğin temel unsurunu oluşturmaktadır. Çünkü 19. yüzyıl itibarıyla genellikle Hristiyan Araplar modern eğitim alabildiklerinden İslam ortak payda olarak görülmemektedir. Ancak modern eğitimin Müslüman Araplar arasında yayılması ile birlikte İslam dini Arap milliyetçiliğinin unsurlarından biri haline gelecektir.

Suriye vilayetinde Batılı anlamda eğitimin varlığı misyoner okullar aracılığıyla sağlanmasına karşın devlet okulları da alternatif bir seçenektir. Tablo 1'deki verilere göre Suriye'de bulunan Arap milliyetçilerinin eğitim durumuna bakıldığında onların hem misyoner okullarda hem de devlet okullarında öğrenim gördükleri ve birçoğunun ileri düzeyde eğitim aldıkları yer almaktadır. Eğitim türünün siyasi ve ideolojik bağlılığı oluşturmada etkili olduğu düşünülürse, ilginç bir şekilde devlet kaynaklı eğitim alanlar arasında da birçok Arap milliyetçisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak, Batı kaynaklı fikirlerin kökleri misyonerlik faaliyetleri ile atılmış olmakla birlikte devlet okullarında eğitim gören Araplar arasında da yaygınlık kazanmıştır.

Tablo 1. Suriye Vilayetinde Arap Milliyetçilerinin Eğitim Durumu

	1914 Öncesi Arap Milliyetçileri			1919-1920 Arası Arap Milliyetçileri		
	Adet	Bilinen (%)	Toplam (%)	Adet	Bilinen (%)	Toplam (%)
Batılı	5	17	10	4	12	5
Devlet	19	63	38	25	74	29
Geleneksel	6	20	12	5	15	6
Orta Öğretim	4	13	8	4	12	5
İleri Düzeyde	20	67	39	25	74	29
Bilinen	30			34		
Bilinmeyen	21		41	52		60
TOPLAM	51			86		

Kaynak: (Dawn, 1998: 195)

Osmanlı Devleti'nin başlattığı reformlar, dönemin merkezileşen devletlerinin tümünde bulunan uygulamaları izlemiştir. Çünkü 19. yüzyılda devlet ile vatandaşlar arasındaki temas dramatik bir şekilde artmış ve devlet daha önce değinilmeyen alanlara girmeye başlamıştır. İktidardaki hükümetler ise devletin ritüelleri ve kurumları içerisinde yeni sadakat ve kitlesel katılım biçimleri yaratmaya çalışmışlardır. Bunlar vatandaşları ortaya çıkan ulusa katabilmek için kurulan “eğitim” ve “zorunlu askerlik hizmeti” mekanizmalarıdır (Provence, 2011: 221). Bu açıdan gerçekteşen eğitimde modernleşme çabaları ile kurulan yeni Osmanlı meslek okullarından mezun olan vatandaşlar; Suriye içinde ve dışında idari memurların büyük bir bölümünü teşkil etmişlerdir. Arap ve Anadolu coğrafyalarının yönetiminde istihdam edilen Arapların oranı 1839'dan önce sadece % 11 iken, 1840-76 yılları arasında % 12'ye yükselmiştir. II. Abdülhamit'in hükümdarlığı dönemi (1876-1909) boyunca ise Arap memurların oranı % 23'e kadar çıkmıştır (Haddad, 1994: 204). Bu şekilde Osmanlı idari teşkilatında çalışan Arap memurların oransal olarak iki kat arttığı söylenebilir. Diğer yandan aynı dönemde Osmanlı ordusundaki Arap uyruklu subay oranının % 10'a kadar yükseldiği görülmüştür (Karpas, 2010: 593). Bu politika uygulaması altında Osmanlı Devleti'nin idari ve askerî yapılanmasında yöneten-yönetilen ilişkisinin yerine daha kapsayıcı bir düzeye geçilerek Türklerin yanında Araplara da önemli nispette görevler verilmiştir. Arap devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarında ve yeni devletin bürokrasisinin kurulmasında eski Osmanlı mensupları aktif bir rol oynamıştır.

II. Abdülhamit yönetiminde uygulanan sansür politikası, resmi Türkçe yayınların Arap aydınına ve dolayısıyla toplumuna ulaşmasını önlemiştir. Diğer yandan söz konusu politika ile Arap aydınları İstanbul'da bulunanlar kadar etkilenmemiştir. Çünkü Arap bölgelerinde denetim gücü yetersiz olmakla beraber talep edilen yayınlar yabancı misyonlardan ve gruplardan elde edilebilmiştir. Bu nedenle Beyrut ve şam'da yayını yasaklanan bir gazete ya da risale, İngiliz hâkimiyetindeki Mısır'da basılıp kolayca bölgeye sokulmuş ve dağıtılabilmektedir. Sonuç olarak basın ve yayındaki sansür uygulamasından dolayı II. Abdülhamit yönetiminin ve resmi Pan-İslamizm ideolojisinin Arap aydınlarıyla diyalog kuramadığı ve bu nedenle onların açık bir şekilde Batı etkisine uğradıkları söylenebilir (Ortaylı, 1984: 111).

Pan-Arabizm olarak ideolojik çerçeveye oturtulan Arap milliyetçiliği modern anlamda ilk kez eski Osmanlı bürokrati olan Satı el-Hüsri (1880-1968) tarafından ortaya konmuştur. Satı el-Hüsri, Arapça konuşan halkların siyasi birlikteliğini hedeflemektedir. Başka bir deyişle, oluşturduğu birliğin temeli Arap dilidir (Dawisha, 2002: 2-4). Bu nedenle Satı el-Hüsri “Arap ulusu” kavramını sadece Asya'nın Arap bölgeleri için değil tüm Arapça konuşanları içerecek biçimde kullanmıştır. Satı el-Hüsri için okullar yoluyla verilecek milli bir eğitimle Arap ulusunun oluşumu sağlanabilecektir. Ayrıca laik nitelikli Arap milliyetçiliğini de savunmuştur. Ona göre din, siyasi anlamda bir topluluk oluşturamayacağından İslam evrenselliği Arap milliyetçiliği için tehlikeli görülmektedir (Umar, 2004: 41).

Arap milliyetçiliğinin diğer önemli ideoloğu Abdurrahman el-Bazzaz (1913-1973) ise İslam ve Arap milliyetçiliği arasında çelişki olup olmadığını incelemek için dil üzerine yoğunlaşmıştır. Batı düşüncesinde din; ibadet, ritüel ve metafizik inançlar çerçevesinde sınırlandırılmış, bireysel bağımsızlık üzerine inşa edilmiştir. Çünkü Avrupa toplumu Papa'nın ruhani otoritesi ve kralın geçici otoritesinden oluşan dualiteye karşı toplumsal evrimini gerçekteşirmiştir. Arap toplumu üzerinde ise halife tek bir otorite kurabildiği için Arap milliyetçiliği İslam'a karşı bir duruş sergilemeden gelişebilme imkânı ve hareket serbestliği elde edebilmiştir. Bunların dışında dinin kitabı Kur'an Arap dili ile topluma yayılmıştır. Aynı

zamanda dili toplumun entelektüel seviyesinin ve gelişmişliğinin yansımaları olarak gören Bazzaz, Arapça'nın akıcılığı ve güçlü hitabeti üzerinde durmuştur. Böylelikle dilsel, tarihsel, kültürel ve dini bağlar ile temel hayati çıkarlar üzerine kurgulanan Arap milliyetçiliği inşa edilmiştir (al-Bazzaz, 1954: 202-215).

1908 Devrimi ile Osmanlı Devleti'nde padişahlık makamının geleneksel gücü zayıflamış ve Jön Türkler iktidarı ele geçirmişlerdir. Artık II. Abdülhamit'in kendi Müslüman halkını birleştirmek ve ülke dışındaki inananlar için emperyalizme karşı koyma aracı olarak kullandığı Pan-İslamist politikasının yerini merkezi otoriteyi güçlendirme adına “Türkçülük” akımı almıştır. Bu politik değişime başvurulmasında Balkanlardaki komiteci hareketler ve Araplar arasındaki adem-i merkezîyetçi talepler etkili olmuştur. Hâlihazırda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti Balkanlar'daki Hristiyan nüfuslu topraklarının çoğunu kaybetmiş, bu nedenle ilk defa Arap ve Müslüman unsurlar devlet yönetiminde geçmişe göre daha çok etkinlik kazanmaya başlamıştır (Mardin, 2011: 94). Bu gelişmeler 1908 seçimlerinde etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin Arap unsurları 1908 seçimlerinden sonra 245 mebuslu Osmanlı meclisinde 60 temsilci elde etmelerine karşın söz konusu kazanımlardan memnun olmamaktadır. Çünkü ilerleyen dönemde İttihat ve Terakki iktidarının Arap vilayetlerini merkezileştirme politikası yönünde okullarda ve mahkemelerde resmi dil olarak Türkçe'nin kullanılacağına dair karar alması Arap toplumunda asimile edilme (Türkleştirme) endişelerini doğurmaktadır (Kurşun, 1990: 12-17). Aynı zamanda laik ve Türk milliyetçiliği niteliklerine sahip ideolojiye dayanan İttihat ve Terakki iktidarı, bu politikalar çerçevesinde bölgede Arap milliyetçiliğini güçlendirmiştir. Bu şekilde Türkler ve Araplar arasında dönem itibarıyla halen var olan duygusal bağ büyük ölçüde zarar görerek zayıflamıştır. Bu durum dünya savaşı esnasında Arap vilayetlerindeki asayişin sağlanmasında Osmanlı Devleti adına büyük bir sorun teşkil etmiştir.

İttihat ve Terakki döneminde Arap dilinde basılan gazetelerin sayısında dikkate değer bir değişim görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul dışında 46 Türkçe, 14 Ermenice, 5 Yunanca ve 4 diğer dillerde gazeteler basıldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan Arapça basılan gazetelerin sayısı ise en az 115'tir. Bunların 41'i Beyrut'ta, 26'sı Suriye'de ve 19'u Bağdat'ta çıkarılmaktadır (Emin, 1914: 118). Bu veriler ışığında Arap milliyetçiliğinin yazılı basındaki taşıyıcısının Beyrut olduğu söylenebilir.

1913 yılının 18-24 Haziran tarihleri arasında Paris'te idari güçlerin Arap vilayetlerine devredilmesi amacıyla ilk kez Arap Kongresi düzenlenmiştir. Katılımcılar İstanbul'daki İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kabul edilen merkezileştirme politikalarına karşı Arapça konuşan tüm halkları birleşmeye çağırmıştır (Arsan, 2015: 135). Kongrede bulunan yirmi dört temsilciden ikisi Irak'tan, diğerleri ise Suriye bölgesinden katılmaktadır. Temsilcilerin yaklaşık olarak yarısı Hristiyan inancına sahiptir. Arap vilayetlerinin özerkliği, Arapların merkezi yönetimde yer almaları ve Arapça'nın Türkçe ile birlikte Osmanlı Devleti'nin resmi dili olarak tanınması dikkat çeken talepler arasındadır. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, milliyetçi liderlerle görüşmek üzere kongreye bir heyet göndermiş, ancak Arapların taleplerine sadece sınırlı tavizler verilmiştir (Sorby, 2005: 18-20).

Yine de kongre üyeleri ile Osmanlı heyeti arasında mutabık kalınan bölgesel askerlik hizmeti, Arap vilayetlerinde resmi dil olarak Arapça kullanımı, ilk ve orta öğretimde Arapça'nın eğitim dili olması Araplar için bir kazanç özelliği taşımaktadır. 18 Ağustos 1913 tarihinde Paris Anlaşması'nın hükümlerini yürürlüğe koymak amacıyla Osmanlı Devleti tarafından

imparatorluk kararnameyi çıkarılarak imtiyazlar daraltılmış ve belirsizleştirilmiştir. Kararnamede, Arapça'nın ilk ve orta dereceli okullarda yer alacağı savunulmakla beraber vilayet merkezlerinde bulunan ortaokulların Türkçe öğretime devam edeceği belirtilmektedir. Ancak Arapça'nın resmi dil olarak benimsenmesinden bahsedilmemektedir. Sonuçta temsilciler kongre boyunca Türkçülük ideolojisine karşı hareket etseler de Osmanlı Devleti'nin Arap bölgelerini tek bir devlet çatısı altında birleştirme fikrine hiçbir şekilde değinmemişlerdir. Arap topraklarında Osmanlı idaresi değiştirilemez bir varlık olarak kabul edilmiş, mevcut düzen içerisinde özerklik yanlısı hareket tarzı esas alınmıştır (Sorby, 2005: 18-20). Bu noktada Arapların Birinci Dünya Savaşı öncesi bağımsızlık taraftarı değil Osmanlı Devleti bütünlüğü içerisinde adem-i merkezietçi bir yapı talep ettikleri görölmektedir. Ancak bu durum İngiliz istihbaratının yerel Arap yöneticiler ile gerçekeştirdiği irtibat faaliyetleri sonucunda değişecektir.

Thomas Edward Lawrence, 1916'da kurulan ve Kahire'deki istihbarat servisinden bağımsız bir teşkilat olarak örgütlenen "Arap Bürosu" içerisinde yer almıştır (Yılmaz, 2017). Büronun amacı; Arap toplumunun ileri gelenlerini ikna etmek ve Arap halkını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaktır. Çünkü dönem itibariyle Osmanlı ordusunda birçok Arap uyruklu asker ve subay görev yapmaktadır. Bu noktada Arap Ayaklanması başarılı olabilirse bölgede gerçekeştirilecek olası İngiliz işgalinin daha kolay yapılabilmesi hedeflenmektedir. Süreç içerisinde Arap Bürosunun ortak hareket ettiği en dikkat çeken yerel lider Mekke şerifi Hüseyin bin Ali olmuştur.

Osmanlı Devletine bağlı Mekke'de şeriflik görevini yürüten Hüseyin bin Ali, 1908-1914 yılları arası dönemde Hicaz'daki konumunu ve ayrıcalıklarını sürdürmenin yanı sıra kontrol ettiği toprakları da genişletme stratejisiyle hareket etmiştir. Bu dönemde İslam paydasında buluşan Osmanlı Devleti ile şerif Hüseyin ortak hareket etmiş, fakat İttihat ve Terakki iktidarının uyguladığı politikalar sonucunda aralarında birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine 1914 yılı itibariyle Osmanlı Devleti henüz süregelen dünya savaşına katılmamışken şerif Hüseyin İngiltere'nin Mısır Konsolosu Lord Kitchener ile görüşmesi amacıyla oğlu Abdullah'ı Kahire'ye göndermiştir. Lord Kitchener, Abdullah ile yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'nin bölgede radikal değişiklikler gerçekeştirmeyi planladığına dair bir takım istihbaratlar aldığını belirtmiştir. Abdullah ise bölgenin isyan başlatmak için olgun bir hale geldiğini anlatmış ve İngiltere'den bu konuda yardım talep etmiştir. Bu sırada Abdullah'ın taleplerini ayrıntılarıyla dinleyen Lord Kitchener ülkesinin çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin iç yapısına müdahale etmeme yanlısı olduğundan konuğunun beklentilerini karşılamamıştır. Yine de Lord Kitchener görüşme ile ilgili hususları hükümetine aktaracağını belirtmiştir (Kral Abdullah, 2006: 61-63).

Mekke şerifi Hüseyin'in oğlu Abdullah'ı İngiliz temsilci ile görüşmesi amacıyla göndermesinin sosyo-ekonomik bir temeli bulunmaktadır. Henüz bir dünya savaşı ortaya çıkmadan önce Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da yürüttüğü demiryolları inşası başta olmak üzere asker temini, vergilendirme, köleliğin yasaklanması gibi merkezileştirme çabaları ve modernleştirici hamleler şerif Hüseyin ve aile efradını endişelendirmektedir. Burada demiryollarının Hicaz bölgesine kadar uzatılması bahsedilen bütün merkezileştirme çabaları ve modernleştirici hamleler için kritik bir öneme sahiptir. Demiryollarının bölgede bulunan Osmanlı nüfuz varlığını artırması Bedevilerin mevcut maddi çıkarlarını tehlikeye sokacağı gibi merkezileştirme politikasına karşı şerif Hüseyin'in ayrıcalıklarını devam ettirme niyetiyle

hareket etmesi halinde ise Osmanlı askerî güçlerinin bölgeye intikalini kolaylaştıracak ve buradaki Osmanlı etkinliğini artıracaktır.

Osmanlı savaş gemilerinin 29 Ekim 1914 tarihinde Rus limanlarını bombalaması üzerine İngiltere Osmanlı'nın Arap coğrafyasından destek alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla Lord Kitchener tarafından Doğu İşleri Sekreteri Storrs aracılığıyla Abdullah'a gönderilen mektupta; bölgede Arap halklarının Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'yi desteklemeleri halinde kendilerinin herhangi bir iç müdahale başlatmayacağını ve İngiltere tarafından bağımsızlıklarının tanınacağını garanti etmiştir (Fromkin, 2016: 89-92). İngiltere'nin bu tarzda bir strateji değişikliğine başvurmasının ana nedeni Osmanlı Devleti'nin önemli İngiliz sömürgesi Hindistan Yolu üzerinde kilit bir role sahip olan Süveyş Kanalı'na saldırmasına dair duyulan yaygın endişedir.

Hicaz bölgesi gibi Osmanlı vilayeti olan Suriye de Arap milliyetçiliğinin hareket sahası içerisinde yer almaktadır. Şerif Hüseyin, oğlu Ali'nin eline geçen mektuplardan kendisinin yerinden edilmesi için yapılan hazırlıkları öğrenmiştir. Bu nedenle Şerif Hüseyin diğer oğlu Faysal'ı Arap milliyetçileriyle görüşmesi amacıyla Suriye'ye gönderme kararı almıştır. 26 Mart 1915 tarihinde Şam'a ulaşan Faysal, Suriye'de kamuoyunun parçalandığını ve Almanya'nın yakın zamanda savaşı kazanacağına dair genel bir kanaatin varlığını gördüğünden herhangi bir isyan hareketine girişmemiştir (Dawn, 1998: 34-35).

23 Mayıs 1915 tarihinde tekrar Suriye'ye geçen Faysal, Şam'da el-Fatat ve el-Ahd gibi cemiyet üyeleri ile yaptığı gizli görüşmelerin sonunda “Şam Protokolü” olarak anılan belgeyi imzalamıştır. Söz konusu protokole göre kurulması planlanan Arap Krallığı'nın sınırları 37. Paralelde Mersin, Adana hattından itibaren Birecik, Urfa, Mardin, Midyat ve İran sınırına kadar olan saha: Doğu, Basra Körfezi'nin aşağısından İran'a kadar: Güney, Aden hariç Hint Okyanusuna kadar: Batı, Kızıldeniz ve Mersin geçişine kadar Akdeniz olarak belirlenmiştir (Doğru, 2001: 54).

Şam'da bulunduğu süre zarfında Faysal isyanın kilit parçasını oluşturan Arap güçlerinin başka bölgelere nakledilmiş olduklarını görmüştür. Ancak Faysal'ın tüm çabalarına karşın 1916 yılının ortaları itibarıyla Suriye merkezli bir Arap İsyanı başlatılamamıştır. Bu noktada Suriye'de Arap güçlerinin Türklerle yer değiştirmesini isyan hazırlığındaki Arap milliyetçilerinin tutuklanmaları ve idam edilmeleri takip ettiğinden başlatılacak Arap isyanının tek alternatifi olarak Hicaz bölgesi kalmıştır (Dawn, 1998: 36-45). Söz konusu önlemlerin alınmasında Kilikya, Suriye, Filistin ve Hicaz Genel Valisi ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın imzası bulunmaktadır. Burada Cemal Paşa'nın ana hedefi Alman komutanlarla birlikte hazırlıklarını yaptığı Süveyş Kanalı harekâtında bölgedeki ayrılıkçı unsurları kontrol altında tutarak ortaya çıkabilecek tahribatı engellemektir. Her ne kadar 1915 yılında gerçekleşen Kanal harekâtı başarılı olamadıysa da Cemal Paşa'nın aldığı önlemler etkisini devam ettirmektedir (Toprak, 2017: 300, 309). Bu şartlar altında Faysal Mekke'ye ailesinin yanına dönmüş ve babası Şerif Hüseyin'in önderliğinde Hicaz merkezli Arap İsyanının hazırlıklarını tamamlamaya çalışmıştır.

Lord Kitchener'ın yönlendirmesinin ardından İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon ile Şerif Hüseyin arasında gizli yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta Şerif Hüseyin tarafından Şam Protokolü kapsamında büyük bir Arap Krallığı talep edilirken, sonraki mektuplarda İngiltere'nin ısrarlı tavrı üzerine İran Körfezi ve Hint Okyanusu emirlikleri kurulacak Arap devleti sınırlarından çıkarılmış, bu devlete diğer unsurların hayat tarzlarına

karışılmaması koşuluyla Filistin'deki kutsal bölgelerin dâhil edileceği vaat edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında gizli görüşmelerde İngiltere'nin desteğini alan Mekke şerifi Hüseyin; Osmanlı Devleti'nden siyasi suçluların affını, Suriye ve Irak'a özerklik verilmesini, Mekke şerifliği yönetiminin babadan oğula geçmesini talep etmiştir. Söz konusu taleplerin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine Arap isyanı başlatılmıştır (Kral Abdullah, 2006: 95-102). Ömrünün önemli bir kısmını İstanbul'da geçiren ve Türkçeyi Arapçadan daha iyi konuşan Osmanlı aristokratı şerif Hüseyin'in Arap Ayaklanması sürecinin liderliğini yapması bölgede yerel ittifaklara dayalı düzenin kalıcı olmadığını göstermektedir (ul-Hasan, 2010: 27).

Aslında 1905 yılından beri bir kısım Arap ileri gelenleri Türklerin Halifeliği gasp ettiklerini ve bu makamın sadece (tercihen Kureyş kavminden) bir Arap'a ait olabileceğini iddia etmektedirler. Bu noktada 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan girişimini başlatan şerif Hüseyin yayınladığı bildiri İttihat ve Terakki yönetimini Ateizm, İslam'a kayıtsızlık ve Hicaz kutsal beldelerine saygısızlık yapmakla suçlamıştır. Bildiriye geçen bağımsızlık talebi ile Arap birliği sağlanarak İslam dünyasının liderliğinin elde edilmesi hedeflenmektedir (Morrison, 1948: 149).

10 Haziran 1916 tarihinde başlayan isyanla küçük bir garnizona sahip Mekke şehri düşürülmüş ve ardından Cidde ile çevresi teslim olmuştur. Ancak Medine'de Fahrettin Paşa'nın inatçı ve sarsılmaz direnişi savaşın sonuna kadar şehirdeki Osmanlı hâkimiyetini devam ettirmiştir. Savaşın bu aşamasında Arabistan'da İbn Raşid ve Yemen imamı Yahya Osmanlı Devleti'nin yanında hareket etmişlerdir. Fakat 1917 yılının Kasım ayında İbn Suud ve diğer yerel liderler İngiliz yanlısı olmuşlardır. Ardından şerif Hüseyin önderliğinde Arap isyancıları yaklaşık mevcudu 30.000 olan Osmanlı güçlerinin demiryolu boyunca Amman'dan Medine'ye kadar hareketsizleştirmiş ve Suriye'deki Osmanlı-Alman birliklerinin Yemen'deki Osmanlı garnizonuna bağlanması engellemiştir. Silahlı kabilelerden oluşan Arap isyancı güçlerine Mısır'dan gelen İngiliz güçlerinin katılmasıyla da Temmuz 1917'de Akabe ele geçirilmiş ve Sina Yarımadası'nda İngilizlerin iletişim imkânlarının kesilmesine dair endişesi sona ermiştir (Sorby Jr, 2006: 48-49).

1918 yılının Ekim ayı başında şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasındaki isyancıların Suriye vilayetinde yer alan şam'a girmesi ve sonrasında kendisinin oradaki askerî yönetim başkanı olarak atanmasıyla beraber Arap milliyetçileri Arap bağımsızlığı hayalinin gerçekteleştiğini düşünmektedir (Muslih, 1987: 85). Aynı dönemde Arap milliyetçisi isyancıların desteklediği İngiliz güçleri de Osmanlı Devleti toprağı Irak vilayetini işgale girişmiştir. Tüm bu isyan girişimlerine karşın yaklaşık 300.000 Arap unsurun çoğunluğu sadık bir şekilde savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti için askerlik hizmetini ifa etmiştir (Karş & Karş, 1996: 374). Bu nedenle barışta olduğu gibi savaş esnasında da tüm Arapların Türkleri öteki olarak algılamadığı ve Osmanlı Devleti'ne karşı mutlak anlamda ayrılıkçı duygular beslemediği söylenebilir.

1919 yılının Temmuz ayında ilk kez toplanan Suriye Genel Kongresi; Filistin, Lübnan ve Suriye'nin dâhil olduğu Büyük Suriye'nin sözcüsü olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda kongrede bir Suriye hükümeti de kurulmuştur. Kongre sadece Büyük Suriye'yi temsil ettiğini iddia etmesine karşın alınan hükümler ve kararlarda Suriye halkına "Arap ulusu"nun üyeleri olarak atıfta bulunmaktadır (Dawn, 1962: 147). Diğer yandan Suriye Genel Kongresi ile Faysal'ın kral olduğu bağımsız bir Suriye devleti ve Abdullah'ın idaresinde bağımsız bir Irak devleti talep edilmiştir. İsyancıların kongrede geçen talebi yerine getirilmiş olsa Hicaz

bölgesinden oluşan Şerif Hüseyin’e ait bir devlet ve oğulları Abdullah ve Faysal tarafından yönetilecek iki uydu devlet (Irak ve Suriye) olmak üzere üç ayrı varlık elde edilmiş olacaktır (Siegman, 1962: 54).

Sonrasında düzenlenen İkinci Suriye Genel Kongresi’nin 8 Mart 1920 tarihinde kabul ettiği bağımsızlık bildirgesi Arapçılık düşüncesinin tipik bir yansımasıdır. Bu bildiri; Suriye ve Irak arasında dilsel, tarihsel, ekonomik, doğal ve ırksal bağlar bulunduğunu ilan ederek açıkça Arap milliyetçiliğini esas almıştır. Bu noktada Suriye ve Irak birbirine bağımlı olduğundan iki kardeş bölge arasında siyasi ve ekonomik bir federasyon kurulması talep edilmiştir (Dawn, 1962: 147).

Batı Arabistan’daki bedevilerden, mahkûmlardan ve Osmanlı ordusundan firar edenlerden oluşan Arap gücü bağımsızlık umutlarını teşvik etmektedir. Çünkü ilk kez büyük bir güç tarafından Arapça konuşan bir halkın kendi ulus-devletini kurması kabul edilmiştir. Ayrıca savaş sırasında “kendi kaderini tayin hakkı” ilkesinin ABD başkanı Woodrow Wilson ve müttefikleri tarafından da teşvik edilip desteklenmesi Arap dünyasında derin bir heyecan yaratmıştır. Ancak Arap dünyası üzerinde hâkim olan bağımsızlık beklentisi başarılı olamamıştır. Çünkü başta Sykes-Picot Anlaşması olmak üzere Çarlık Rusya’nın yapmış olduğu tüm gizli anlaşmaların 1917 yılında iktidarı ele geçiren Sovyet Hükümeti tarafından Izvestia’da yayımlanması ile Araplar bağımsızlık taleplerinin gerçekleşmeyeceğini öğrenmişlerdir (Şen, 2004: 67). Sonuçta 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması uyarınca İngiltere ve Fransa, Mekke Şerifi Hüseyin’in hayal ettiği Büyük Arap Krallığı’nın kurulmasına izin vermeyip bölgeyi kendi aralarında paylaşmışlardır.

Suriye’nin İngiltere tarafından işgal edilmesiyle bölgede İngiliz etkisi altındaki Faysal yönetiminde bir krallık kurulmuştur. Ancak Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa’ya bırakılan Suriye’de İngiltere’nin bulunmasını Fransızlar kabul etmemektedir. Bu konuyla ilgili Fransa’nın ısrarlı tavrı sonucu imzalanan Suriye İtilafnamesi ile Beyrut’un da dâhil olduğu Suriye sahil kesimi üzerinde Fransız idaresi oluşturulması, Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerini içeren alanda ise bir Arap devleti kurulması, yabancı müşavir ve öğretmen ihtiyacının Fransa’dan karşılanması koşulları İngiliz hükümeti tarafından kabul edilmiştir. İngiltere’nin çekilişi ile beraber Fransız birlikleri bölgeye tam olarak hâkim olmuşlardır (Umar, 2002: 300-301). 1920 yılının Temmuz ayında Fransız askerî güçleri tarafından Şam’dan tahliye edilen Faysal, bu aşamada İngiliz destekli Irak’ın başına geçirilmiştir. Ancak Faysal’ın Suriye ve diğer Arap devletlerini kapsayan büyük bir Arap devletine hükmetme arzusu hiçbir zaman sona ermemiştir (Masalha, 1991: 679). Sonuç olarak önceden Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah’a ayrılan Irak krallığına İngiliz desteği ile diğer oğlu Faysal yerleştirilmiş, sonrasında Abdullah Ürdün kralı olurken, bir başka oğlu Ali ise Hicaz’daki hâkimiyetini Vehhabi devletinin (Suudi Arabistan Krallığı) kurucusu Abdülaziz bin Suud’a kaybetmiştir (Simon, 1974: 316). Bu durum Mekke Şerifi Hüseyin önderliğindeki Haşimi ailesinin bölgede yerel çıkarılara ve bağlılıklara dayanan siyasi paylaşımını göstermektedir. Sonuçta söz konusu iç faktörlerden ve Batılı devletlerin yönlendirmelerinden dolayı birleşik bir Arap devleti kurulamamıştır.

Versailles Anlaşmasıyla bölgede manda yönetimleri altında suni Arap devletleri yaratılmıştır. İngiltere; Irak, Ürdün ve Filistin’den, Fransa ise Suriye ve Lübnan’dan sorumlu olmuştur. Suudi Arabistan ve Yemen ise İngiliz nüfuzu altında kalmak şartıyla sınırlı bağımsızlığa sahip olabilmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının ardından bağımsız olarak kurulan tek devlet Türkiye Cumhuriyeti’dir. Bu nedenle Atatürk önderliğindeki Türkiye örneği

Arap dnyası ulusal hareketleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Hourani A. , 2014: 371-375). Türkiye'nin Batılı emperyalist devletlere karşı verdiği Türk milliyetçiliğine dayalı bağımsız bir ulus-devlet kurma mücadelesi dönemin Arap nesilleri tarafından dikkatle takip edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Arap milliyetçileri açısından doğurduğu sonuç İslam'ın tam anlamıyla Arap dilinin yanında yer almaya başlamış olmasındır. Bu kapsamda Arap halklarını daha önce yöneten Osmanlı Devleti'nin İslami yn bulunduğu için geçmişte din, dile göre daha az önemli bir konumda yer alabilmiştir (Roucek, 1967: 816). Ancak savaş sonunda bölgede Batılı devletlerin hakimiyeti başladığından din de bir motivasyon unsuru olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle sömürgeci Batılı devletlere karşı yürütülecek bağımsızlık kazanma sürecinde Arap dilinin yanında dini yn de Arap milliyetçiliği düşüncesinde eşit derecede önemli bir konuma ulaşmıştır.

1830'ta Cezayir'in ve 1881'de Tunus'un Fransa tarafından, 1882'de ise Mısır'ın İngiltere tarafından sömürgeleştirilmesi ile Arapça konuşan Asya'dan önce Kuzey Afrika Batılı devletlerin yönetimi altına girmiştir. Her durumda Batılı yönetime karşı direniş ortaya çıkmasına karşın bunlar yerel İslami yurtseverlik içermektedir. Çünkü Osmanlı Kuzey Afrikasında nüfusun bir kısmı Berberice konuştuğundan sadece din bölge halkını bir araya getirebilmektedir. Bu nedenle iki savaş arası döneme kadar Arap milliyetçiliği düzeyinde bir bilince henüz ulaşılamamıştır.

Arap ulusunun dile dayalı hiçbir tanımı Arapça konuşan Afrika'yı uzun süre dışlayamamıştır. Bu açıdan sömürgeci yönetimler Arapça konuşan Afrika ve -Birinci Dünya Savaşı sonrası- Asya arasında dayanışma için potansiyel bir bağ yaratmıştır. Nitekim ilerleyen dönemde Arapça konuşan Kuzey Afrika halkları kendilerini Arap olarak görmeye başlamışlardır. İlginç bir Şekilde İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetleri altındaki Arapça konuşulan topraklarda ortak bir Arap dnyası fikri doğabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan bu iki devlet ise hâkimiyetleri altındaki maliyetli Arap nüfuslu coğrafyadan çekilmeye başlamıştır (Kramer, 1993: 182-183).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arapların büyük çoğunluğu için tam bağımsızlık yalnız bir zaman meselesi gibi grlmektedir. Hâlihazırda Suudi Arabistan ve Yemen bağımsız devletlerdir. 1918 yılında Mısır'da kurulan "Vefd Partisi" de yayınladıkları bağımsızlık içeren mesajlarıyla halk nazarında etkili olmuştur. İngiliz yetkililer tarafından partinin lideri Saad Zaglul'un Malta'ya sürülmesi üzerine ülke genelinde bir karışıklık başlamıştır. Bu baskılar sonucunda 1922 yılında İngiltere, Mısır'ı tek taraflı olarak meşruti krallık ilan etmiştir. 1936 yılına girildiğinde ise İtalya'nın Etiyopya yayılmacılığı karşısında İngiltere, Mısır'ın bağımsızlığını kabul eden bir anlaşmayı imzalamıştır. Anlaşmanın maddeleri arasında kanalda İngiliz askeri gücünün varlığının devamı ve olası bir saldırı durumunda Mısır'ı muhafaza etmesi yer almaktadır. 1922 yılında Mısır'da gerçekleşen sürecin bir benzeri ile imzalanan anlaşma sonucunda İngiltere tarafından seçilen Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Kral Faysal yönetimindeki Irak'a da kısmi bağımsızlık verilmiştir. 1930 yılına gelindiğinde taraflar bağımsızlığa gidecek süreç konusunda anlaşmış ve 1932 yılında Irak bağımsız bir devlet olmuştur (Cleveland, 2015: 217-233).

İngiltere'nin kendi manda yönetimleri üzerindeki gevşek idare politikasının aksine Fransa doğrudan idare politikası yönünde hareket etmiştir. Suriye'de öncelikle Faysal hükümeti devrilmiş ve Fransız manda yönetimi kurulmuştur. Suriye'den ayrı Trablus, Sayda, Sidon ve Beyrut'tan oluşan "Büyük Lübnan" yaratılmıştır. Başlangıçta ayrı bir ünite olan Şam ve Halep

devletleri birleştirilip aynı zamanda Alevi ve Dürzi bölgelerini de kapsayan "Suriye" oluşturulmuştur. Bu şekilde Fransa eski Suriye vilayetini bağımsızlığa hazırlayacak idari kurumları oluşturmak yerine kendi yönetimini uzatacak şartları yaratma yoluna girmiştir. Ancak Fransa'nın Lübnan ve Suriye'de kurduğu yönetimler büyük, masraflı ve genel itibariyle hantal bir bürokrasi uygulaması içerdiğinden 1946 yılına kadar sürebilmiştir (Cleveland, 2015: 242-257). Savaş sonrası döneme mezhepsel ayrılıkların kurumsallaştırıldığı Lübnan Sünni başbakan Riyad el-Sulh ve Maruni devlet başkanı Bişar el-Huri, Suriye de devlet başkanı Şükrü el-Kuvvetli gibi eski seçkinlerin iktidarında girmiştir.

Fransa'nın çekilişinin ardında kendisine sadakat sağlayabileceği bir rızanın yokluğu ve bölgede ekonomiyi geliştirebileceği bir kaynağı Suriye mandasından elde edememesi yatmaktadır. Çünkü dönem itibariyle bölgede yapılan petrol keşiflerinin sonucu yetersizdir. Pamuk üretimi ise ABD'nin dünya pamuk üretim/satış hakimiyeti ve başka yerlerde sentetik ürünlerin geliştirilmesi nedeniyle ciddi bir gerileme ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Fransız ekonomi politikasının yıkıcı mali sonuçları vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımı, coğrafi olarak Suriye'nin bölünmesi, ayrı manda rejimlerinin oluşturulması, Avrupa ekonomisinin yayılmasıyla sanayide süregelen gerileme sonucunda yüksek işsizlik ve enflasyon oranlarının ortaya çıkması ve bunlara ek olarak iki savaş arası dönemde karşılaşılan siyasi istikrarsızlık gibi etkenler nedeniyle Suriye mandasının (Lübnan ve Suriye) ekonomisi Fransa için sürdürülemez bir boyuta ulaşmıştır (Khoury, 1991: 1388). Bu şartlar altında 1946 yılı itibariyle Lübnan ve Suriye bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Sonuçta sömürgecilik (mandacılık) döneminde Arap milliyetçilerine göre asıl özgürlük; anayasal korunma veya parlamenter demokraside değil, bir beka sorunu olarak ulusal birliğin keşfedilip kurulmasında yattığından bağımsızlık süreci sonrasında bölgede baskıcı otoriter rejimlere sahip devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmış ve demokratik değerler yeni kurulan devletlerin elitleri tarafından ötelenmiştir. Arap devletleri yönetici elitlerinin Arap milliyetçiliğini yalnız kendi iktidarlarını kuvvetlendirecek şekilde yorumlamaları ilerleyen dönemde ortak hareket ettikleri alanlarda etkisini göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Arapça konuşan halklar arasında yeni ve bağımsız bir hayat umutları yükselmiş ve muhtemel birlik düşüncesi güçlenmiştir. Burada üç unsurun etkili olduğu söylenebilir. İlki, savaş sonrası Batı karşıtı ayrılıkçı duyguların Arap milliyetçiliğinin yükselen değeri haline gelmesi ve artan sömürgecilik maliyetleri karşısında İngiliz ve Fransız hakimiyetinin sona ermesidir. İkincisi, bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletleri geçmişte Pax Ottomana (Osmanlı Barışı) ile uzun süreli istikrar ve düzen dönemi süresince sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi bağlarının korunduğunu ve aynı zamanda onların geliştiğini görmüşlerdir. Bu nedenle birlik kurulması amacıyla yürütülen görüşmelerde katılımcılar tarihsel tecrübelerle dayalı benzerliklerin farklılıklardan daha çok olduğunu keşfetmişlerdir. Son olarak, Balfour Deklarasyonu (1917) ile Filistin'de Yahudi Toplumuna İngiltere tarafından yurt tahsis edilmesinin kabulü ve bölgede İsrail'in Yahudi devleti olarak kurulmasının desteklenmesi etkili olmuştur. Henüz bir İsrail devleti kurulmadan Yahudi toplumunun irredentist politikalar izleyerek Filistin halkına zulüm etmesi ve onların topraklarına el koyma uygulamasına başvurması karşısında Arap devletleri arasında birlik oluşturma hissiyatı artmıştır.

Yine de dönem itibariyle Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı sonrası meydana getirilen suni yapılardan dolayı devletler-üstü bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Arap milliyetçiliğine dayanan birleşik bir Arap devleti ideali mevcut devletlerin ortak bir yapıda

buluřabileceđi bir dűzene dođru evrilmeye bařlamıřtır: Arap Birliđi rgűtű. Mısır, Suriye, Irak, Lűbnan ve rdűn (toplantıya yakın katılan Suudi Arabistan) temsilcileri, 1944 yılının 25 Eylűl - 7 Ekim tarihleri arasında İřkenderiye'de bir araya gelmiř ve 7 Ekim'de İřkenderiye Protokolű olarak bilinen raporu hazırlamıřlardır. Altı devlet "Tűm Arap devletlerini birbirine bađlayan bađları gűçlendirme ve pekiřtirme taraftarı" ilanında bulunarak "Bađımsız Arap devletleri tarafından ortak bir Birlik oluřturulacaktır" kararını almıřtır (Little, 1956: 139).

İřkenderiye Protokolű'nűn imzalanmasının ardından Arap milliyetçileri arasında bir birlik kurulması ihtiyaçı ortaya çıkmıř olmakla beraber henűz kurulacak yapı hakkında üzerinde tam olarak anlařılmıř bir mutabakat bulunmamaktadır. Bu ařamada kurulması planlanan yapı ile ilgili üç ana akım vardır. Birinci grup, ye devletlerin dokunulmaz egemenliklerinin korunarak özel çıkarlarını muhafaza etmesi, mevcut siyasi ayrımların ortaya konması ve en azından birlik iskeletini temin ederek belirlenen amaçlara varıp Arap toplumunu memnun etme taraftarıdır. Sűz konusu grup; en kısa zamanda Arap devletleri federasyonu ya da üniter bir devlet kurmayı tercih etmektedir. Diđer gruba gűre daha sıkı bir birlik kurulması adına tűm Arap devletlerinin kendi egemenlik haklarından vazgeçmeleri gerekmektedir. Fakat sadece iki Arap devleti (Irak ve Suriye) bu konuda adım atmaya istekli gűzűkmektedir. çűncű grup ve belki de en bűyűk akıma gűre ise bađımsız Arap devletlerinin dâhil edildiđi bir birlik içerisinde diđer dezavantajları telafi etmek daha muhtemel gűrűlmektedir. Bu grup, mevcut biçimiyle birlik kurulduđunda kűklű bir deđiřim yerine var olan tűm olasılıkların deđerlendirilebileceđine inanmaktadır. Arap Birliđi de bu ılımlı gűrűřű esas almıřtır. űnkű dűnem itibariyle tek bir Arap devletinin kurulması muhtemel deđildir. Bu nedenle Arap devletleri içerisinde egemenliđin kademeli olarak devri ve rgűtűn evrimi ile tek devlete ulařmak műmkűn gűzűkmektedir (Hourani C. , 1947: 133-134).

22 Mart 1945 tarihinde Kahire řehrinde toplanan Mısır, Irak, rdűn, Lűbnan, Suudi Arabistan ve Suriye devletleri nceki İřkenderiye Protokolű'nűn yerine getirilmesi olan "Arap Birliđi řartı"nı imzalamıřtır (Pact of the League of Arab States, 1992: 148-152). Birliđin adı Arapça Camiatű'd-dűveli'I-Arabiyye (Arab League/ League of Arab States)'dir. Birliđin kurucu yeleri bađımsızlıklarını henűz yeni kazanmıřlardır. Dolayısıyla sűműrgecilik tecrűbesi onlarda bađımsızlık ve egemenliklerini koruyabilme adına Arap Birliđi'ni kurmalarını sađlamıřtır (İhsanođlu, 1991: 325).

Genel olarak erken dűnem Arap milliyetçiliđi; Batı'nın ticari, misyonerlik ve eđitim faaliyetleri sonucunda Arap dil ve tarihine dayanan ancak dini geri planda bırakan ve aynı zamanda adem-i merkezietçi nitelik tařıyan bir hareketin rűnűdűr. Birinci Dűnya Savařı esnasında kısmen ayrılıkçı bir niteliđe kavuřmakla beraber savař sonrası meydana gelen yeni dűzende bu durum belirginleřmiř, ayrıca din ve anti-emperyalizm unsurları da Arap milliyetçiliđinde yer almaya bařlamıřtır. İngiliz ve Fransız hâkimiyetine karřı bađımsızlık sűrecinde etkinlik sađlayan Arap milliyetçiliđi, sonrasında yeni kurulan Arap devletleri elitleri tarafından ulusun kendi kendini yűnetme idealine dayanan demokratik deđerlerin gűrmezden gelindiđi ancak uluslararası rgűt çatısı altında birleřmeyi kabul eden bir versiyonda yorumlanmıřtır. Bu kapsamda tarihsel kořulların gerektirdiđi řekilde Arap milliyetçiliđinin řekillendiđi ve Arap Birliđi'nin kurulmasında belirleyici bir rol oynadıđı gűrűlmektedir.

4. Sonuç

Arap coğrafyası yaklaşık olarak 400 yıl boyunca Osmanlı Devleti hakimiyeti altında kaldığından tarihsel gelişmeler de söz konusu devlet ile paralellik arz etmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin büyük güçler ile ilişkilerini artırması ile Arap vilayetlerinde Batılı fikirler yayılmaya başlamıştır. Bu aşamada Suriye vilayetinde ticari ivmenin artması ve bölgede başlatılan misyoner eğitim faaliyetleri etkili olmuştur. Aynı zamanda Batılı güçlere kıyasla geri kaldığını farkederek Osmanlı Devleti yöneticilerinin merkezi otoriteyi güçlendirme amaçlı yürüttüğü idari ve askerî reformlar sonucunda ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen yerel Arap liderler huzursuz olmaya başlamışlardır. Yine de artan rahatsızlık sonucu 1913 yılında Paris'te düzenlenen ilk Arap Kongresinde Arap temsilciler bağımsızlık yerine Osmanlı Devleti çatısı altında adem-i merkezîyetçi bir yapıda varlığını sürdürme yanlısı olmuştur. Ancak bu tavır İngilizler ile gizli görüşmeler yürüten Şerif Hüseyin'in 1916 yılında başlattığı Arap isyanı ile sınırlı bir katılım olsa da bağımsızlık yönünde değişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Arap isyancılara verilen sözlerin tutulmayıp Fransız ve İngiliz himayesinde manda devletlerinin kurulması Araplar üzerinde derin bir hayalkırıklığına sebep olmuştur. İki savaş arası dönemde sömürgeci güçlerin egemenliği altında kalan Arap devletlerinin bağımsızlık yanlısı hareket etmeleri ve ardından yaşanan dünya savaşının yıkıcı etkisi üzerine mandacılığın maliyeti artmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa ve İngiltere'nin tedrici çekilmelerinin tamamlanması sonucunda bölgede birçok bağımsız Arap devleti ortaya çıkmıştır.

Arap Birliği'nin kuruluşu; Batı askerî müdahalesi esnasında verilen büyük Arap krallığının kurulması sözünün tutulmaması ve bunun aksine savaş bitiminde bölgede sömürgecilik faaliyetlerinin başlatılması üzerine Arap devletlerinin ürettiği bir çözümdür. 20. yüzyılda bağımsızlıklarını elde eden Arap devletleri her ne kadar suni yapılar arz etmiş olsalar da tek bir devlet çatısı altında birleşemeyecek kadar anlaşmazlıklarla yüklüdür. Ancak bölgede git gide artan karışıklık ve kaotik ortam karşısında bütüncül bir Arap milliyetçiliğine ulaşmak varlığını sürdürebilmek için gerekli bir hale gelmiştir. Bu nedenle ortak bir devletin varlığı yerine uluslararası bir örgüt çatısı altında tüm Arap devletlerinin toplanacağı devletler-üstü bir yapının kurulması daha mümkün görülmüştür. Sonuçta Arap milliyetçiliği tek bir devlet çatısı altında toplanma düşüncesi yerine zaman içerisinde ortak kararların görüşüleceği uluslararası bir örgütün denetiminde ve kademeli yetki devri çerçevesinde entegre olmaya yönelmiştir.

Söz konusu entegrasyon sürecinin Batı hegemonyası altında geçen sömürgecilik geçmişinin doğurduğu hamasi söylem ve endişelerden bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip olması gözardı edilemeyecek bir hususu ihtiva etmektedir. Çünkü Arap Birliği'ni kuran devletlerin yönetici elitleri Arap milliyetçiliğinin yalnız bağımsızlık ve birlik sağlayıcı niteliklerini esas almalarından dolayı Arap ulusunun istikrarını ve refahını temin edecek demokratik değerler ötelenmiştir. Bu nedenle başta halkın etkin katılımına imkan tanıyan hesap verilebilirlik olmak üzere şeffaflık, çoğulculuk, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi Batı kaynaklı ve aynı zamanda evrensel anlamda kabul gören değerler ile Arap milliyetçiliğinin uyum içerisinde bir ilişki kurup evrimini/gelişimini devam ettirebilmesi bu düşüncenin bir ürünü olan Arap Birliği'nin başarılı bir bütünleşme süreci yürütmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Al-Bazzaz, A. (1954). Islam and Arab Nationalism. *Die Welt des Islams*, 3(3/4): 202-215.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler*. (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis.
- Arsan, A. (2015). The patriarch, the amir and the patriots: civilisation and self-determination at the Paris Peace Conference. (Ed. T. Fraser). *The First World War and Its Aftermath: The Shaping of the Middle East*, London: Gingko. 135.
- Aziz, M. (1956). The Origins of Arab Nationalism. *Pakistan Horizon*, 9(1): 29-30.
- Buzpınar, Ş. (2003). Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl). *İslam Araştırmaları Dergisi*, (10): 111-112.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik* (Çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Cleveland, W. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Dawisha, A. (2002). *Arab Nationalism in the Twentieth Century*, New Jersey: Princeton University Press.
- Dawn, C. (1962). The Rise of Arabism in Syria. *Middle East Journal*, 16(2): 147.
- Dawn, C. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. (Çev. B. Aydın & T. Temiz). İstanbul: Yöneliş.
- Doğru, D. (2001). I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 54.
- Emin, A. (1914). *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press*. New York: Columbia University.
- Erdoğan, M. (1999). Milliyetçilik İdeolojisine Dair. *Liberal Düşünce*, (15): 3-4.
- Fromkin, D. (2016). *Barişa Son Veren Bariş: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Epsilon.
- Günay, S. (1995). II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28): 87.
- Haddad, M. (1994). The Rise of Arab Nationalism Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 26(2): 204.
- Heywood, A. (2016). *Siyasi İdeolojiler* (10 b.). (Çev. L. Köker). Ankara: BB101 Yayınları.
- Hourani, A. (2014). *Arap Halkları Tarihi*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: İletişim.
- Hourani, C. (1947). The Arab League in Perspective. *The Middle East Journal*, 1(2): 133-134.
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(-): 118-119.
- İhsanoğlu, E. (1991). Arap Birliği. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). İstanbul.
- Karabela, N., & Ekşi, F. (2015). Arap Edebiyatında Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22): 187.
- Karpat, K. (2010). *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları..
- Karsh, E., & Karsh, I. (1996). Reflections on Arab Nationalism: Review Article. *Middle Eastern Studies*, 32(4): 374.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*. (Çev. T. Yöney). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları..
- Kayapınar, M. (2006). İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (15): 109-110.
- Khalidi, R. (1991). Arab Nationalism: Historical Problems in the Literature. *The American Historical Review*, 96(5): 1364-1365.
- Khoury, P. (1991). Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries. *The American Historical Review*, 96(5): 1388.
- Khoury, P. (2003). *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*. London: Cambridge University Press.
- Kral Abdullah. (2006). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* (Çev. H. Özkan). İstanbul: Klasik.

- Kramer, M. (1993). Arab Nationalism: Mistaken Identity. *Daedalus*, 122(3): 182-183.
- Kurşun, Z. (1990). II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü. *Türk Yurdu*, 10(32): 12-17.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Lewis, B. (1979). *Tarihte Araplar*. (Çev. H. Yıldız). İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi..
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. B. Turna). Ankara: Arkadaş.
- Lewis, B. (2016). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. (Çev. S. Kölay). Ankara: Arkadaş.
- Little, T. (1956). The Arab League: A Reassessment. *Middle East Journal*, 10(2): 139.
- Mardin, Ş. (2011). *Türk Modernleşmesi*. (Ed. M. Türköne, & T. Önder). İstanbul: İletişim.
- Marsot, A.-S. (2007). Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne. (Çev. G. Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Masalha, N. (1991). Faisal's Pan-Arabism, 1921-33. *Middle Eastern Studies*, 27(4): 679.
- Morrison, S. (1948). Arab Nationalism and Islam. *Middle East Journal*, 2(2): 149.
- Muslih, M. (1987). Arab Politics and the Rise of Palestinian Nationalism. *Journal Of Palestine Studies*, 16(4): 85.
- Oran, B. (1993). Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?, *Birikim*, (45/46): 44.
- Ortaylı, İ. (1984). 19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar. *Osmanlı Araştırmaları IV*, 111.
- Pact of the League of Arab States. (1992). *Arab Law Quarterly*, 7(2): 148-152.
- Provence, M. (2005). *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*. Austin: University of Texas Press.
- Provence, M. (2011). Ottoman Modernity, Colonialism, and Insurgency in the Interwar Arab East. *International Journal of Middle East Studies*, 43(2): 221.
- Roucek, J. (1967). The Middle (Near) East and The Arabs. *Il Politico*, 32(4): 816.
- Say, S. (2011). *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İstanbul: Çelik.
- Siegmán, H. (1962). Arab Unity and Disunity. *Middle East Journal*, 16(1): 54.
- Simon, R. (1974). The Hashemite 'Conspiracy': Hashemite Unity Attempts, 1921-1958. *International Journal of Middle East Studies*, 5(3): 316.
- Sorby Jr, K. (2006). The Arab National Movement In World War I. *Asian and African Studies*, 15(1): 48-49.
- Sorby, K. (2005). Arab Nationalism After The Young Turk Revolution (1908- 1914). *Asian And African Studies*, 14(1): 18-20.
- Şen, S. (2004). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*. İstanbul: Birey.
- Toprak, S. (2017). Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılkçı Hareketlerine Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2): 300, 309.
- Ul-Hasan, S. (2010). The Great War of 1914-1919 and the Middle East. *Pakistan Horizon*, 63(4): 27.
- Umar, Ö. (2002). Suriye'de Fransız Emperyalizmi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1): 300-301.
- Umar, Ö. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, S. (2017). *Ortadoğu'da İngiliz istihbaratı; 1914-1918*. Erişim Tarihi: 11.06.2017, 21. Yüzyıl TürkiyeEnstitüsü:http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/OD_%C4%B0ngiliz%20%C4%B0stihbarat%C4%B1%201914-1918.pdf